

Moskeebestuurders aan het woord, voorlopig verslag van een onderzoek naar agressie tegen moskeeën

Ineke van der Valk

Universiteit van Amsterdam/Meldpunt Discriminatie regio Amsterdam

Er zijn in Nederland naar schatting ongeveer 450 - 475 moskeeën voor de rond 850.000 burgers van islamitische afkomst, waaronder 38% Turken en 31% Marokkanen.¹ Rond de 40% van deze burgers bezoekt naar schatting daadwerkelijk de moskee.² De moskee wordt relatief minder bezocht door vrouwen en door hoger opgeleide moslims. De helft van de moskeeën wordt beheerd door Turkse organisaties: ISN (Diyanet): 143, Süleymanli's: 48, Milli Görüs: 25. Een derde van de moskeeën in Nederland wordt beheerd door Marokkaanse besturen en 10% door Surinaamse: 41 Soenni en 11 Ahmadijia. Het Contactorgaan Moslims en Overheid (CMO) is de landelijke koepel van moskee organisaties die namens hen de officiële gesprekspartner is van de Nederlandse overheid. Bijna de helft van alle moskeeën is te vinden in de Randstad waar relatief veel moslims wonen. Veel moskeeën zijn van oudsher gevestigd in gebouwen die voorheen een andere functie hadden zoals een bedrijfsruimte, schoolgebouw of kerk. De kerken willen echter niet langer dat hun gebouw een moskee wordt.³ De Nederlandse moskeeën vervullen verschillende functies. Er wordt gebeden en ze dienen als ontmoetingsplek waar bovendien allerlei sociale activiteiten plaats vinden, van taallessen tot huiswerkbegeleiding en educatieve activiteiten voor vrouwen. De moskeeën nemen steeds vaker deel aan het publieke debat en ze organiseren steeds vaker sociale activiteiten. Dat gebeurt door ongeveer twee derde van de moskeeën, die meestal een jong bestuur hebben en veel jonge bezoekers.⁴ Vooral deze moskeeën dragen belangrijk bij aan integratieprocessen van moslims in de samenleving. In geld uitgedrukt vertegenwoordigt de sociale bijdrage van de moskeeën in de vorm van vrijwilligerswerk naar schatting 150 miljoen euro per jaar.⁵

Inleiding

Uit mijn eerdere analyse voor het boek 'Islamofobie en Discriminatie'⁶ kwam al naar voren dat het bredere beeld van toenemende islamofobie in Nederland samenging met het vaker voorkomen van geweld tegen de moslimgemeenschap. Het aantal geregistreerde gevallen van islamofob geweld in Nederland nam globaal jaarlijks toe terwijl er periodes waren waarin het piekte, afhankelijk van de omstandigheden. Dit was bijvoorbeeld het geval na de aanslagen op het WTC in New York op 11 september 2001 en na de moord op van Gogh in november 2004. Vaak richtte dit geweld zich tegen moskeeën als de meest zichtbare symbolen van deze wereldreligie en van de aanwezigheid van moslims in het land. In mijn

¹ Van Oudenhoven, J.P. et al, Nederland Deugt, Groningen, 2008; Gijsberts, M. & J. Dagevos, *Jaarrapport Integratie 2009*, SCP.

² SCP 2009, p. 236 e.v.

³ Irene van der Linde, 'We verkopen onze kerk niet aan moslims', de Groene 28 aug 2013. Tussen 1970 en de jaren negentig werden vijftien kerkgebouwen en drie synagogen tot moskee verbouwd. Van der Linde noemt ze 'relikwieën van een tolerant verleden'.

⁴ WRR, *Dynamiek is islamitisch activisme. Aanknopingspunten voor democratisering en mensenrechten*, 2006.

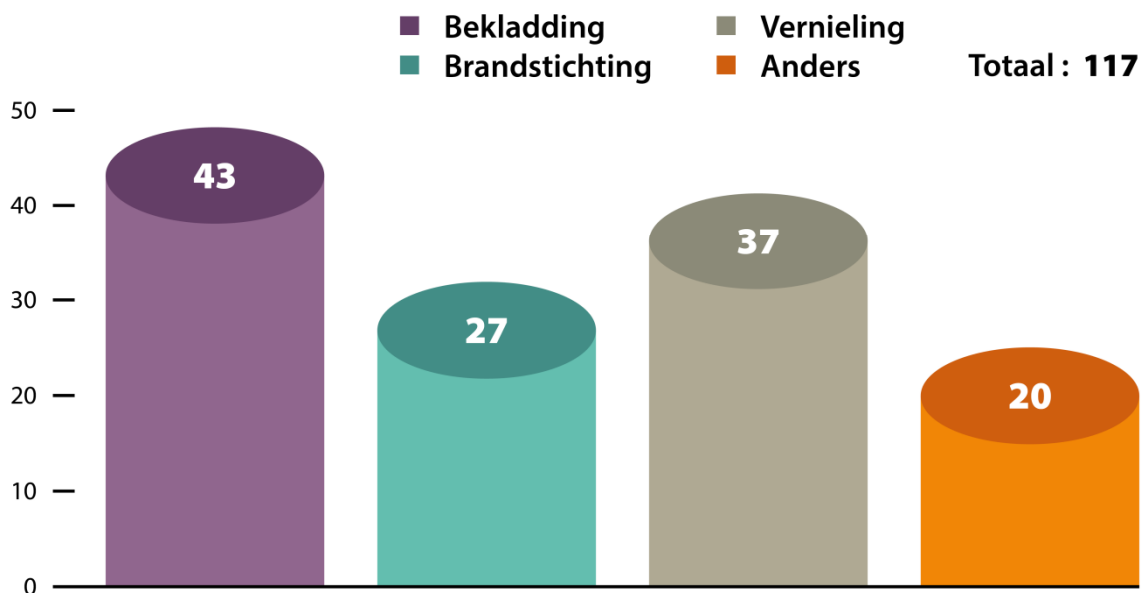
⁵ Van der Sar, J. & R. Lombo Visser & W. Boender, *Moskeeën gewaardeerd, een onderzoek naar het maatschappelijk rendement van moskeeën*, Utrecht Oikos, 2008.

⁶ Van der Valk, *Islamofobie en discriminatie*, Amsterdam, AUP, 2012

vorige onderzoek presenteerde ik een overzicht van geweldsdaden tegen gebedshuizen op basis van gegevens uit persberichten over de periode 2005-2010. Dit overzicht (zie figuur 1) was niet gebaseerd op gesprekken met woordvoerders van de moskeeën. Er bleven vragen zoals over de identiteit van de daders, hun motieven en de geografie van de incidenten. Andere vragen zijn: Hoe gaan moslims om met dit soort incidenten? Voelen zij zich gesterkt en gesteund door de politie en door lokale autoriteiten als ze aangifte komen doen? Doen ze aangifte? Zijn de bekende incidenten het topje van de ijsberg? Ook in 2011 en de jaren daarna tot op heden verschenen soms berichten in de pers over agressie tegen moskeeën: 11 keer in 2011, 3 keer in 2012, 4 keer in 2013 en 5 keer tot september 2014. Zijn dit alle incidenten of hebben we hier te maken met het topje van de spreekwoordelijke ijsberg?

Figuur 1.

Geweldacties tegen moskeeën 2005-2010 *Bron: Ineke van der Valk, 2012*

We weten dat veel gevallen van discriminatie niet bij de politie of een antidiscriminatiebureau worden gemeld. Vermoedelijk is dat ook het geval, zo veronderstelde ik, voor geweldsincidenten bij moskeeën. Daarom leek het zinvol om dit project voort te zetten, maar dan op basis van direct contact met de moskeeën. Dit is in de afgelopen periode gebeurd door het uitzetten van een vragenlijst onder moskeebesturen en door enkele verdiepingsgesprekken te houden met een aantal moskeebestuurders. Dit laatste gebeurde in de vroege zomer van 2014 in samenwerking met het kennisinstituut FORUM. Deze gesprekken vonden plaats in Utrecht en in Amsterdam en werden door zeven woordvoerders van moskeeën bijgewoond.

In het algemeen gesproken is het niet gemakkelijk om onderzoek te doen onder moskeeën. Veel moskeeën worden bestuurd door eerste generatie nieuwkomers die vaak laag zijn opgeleid en er alleen al vanwege de taal moeite mee hebben om vragenlijsten in te vullen, als ze al bereid zijn om dit te doen. Daarnaast vrezen degenen die verantwoordelijk zijn voor de moskee niet zelden onbedoelde effecten als zij ruchtbaarheid geven aan hun ervaringen. Steeds opnieuw komt bij onderzoek naar voren dat de responspercentages binnen gemeenschappen met een moslim achtergrond laag zijn. Een voorbeeld is de SCP studie over ervaren discriminatie waar de respons onder van oorsprong Nederlandse participanten

35% was terwijl dit 18% was onder Marokkaanse Nederlanders en 19% onder Turkse Nederlanders.⁷ Persoonlijke contacten en contacten via sleutelfiguren in de gemeenschap zijn vaak onmisbaar om de betrokkene tot medewerking te bewegen.. Vandaar dat er voor is gekozen om de leiding van de moskeeën te benaderen via sleutelpersonen die hen kennen. Verschillende organisaties hebben tot nu hun medewerking verleend als intermediair: het Contact Orgaan Moslims Overheid (CMO), het Samenwerkingsverband Marokkanen Nederland (SMN), EMCEMO, SPIOR, onderzoeksbureau Zasje en verschillende antidiscriminatiebureaus. Tot het voorjaar van 2014 vulden 70 moskeeën, inclusief 4 organisaties de vragenlijst in. Dit is tot zover een heel goed resultaat, aangezien nog lang niet alle moskeeën zijn benaderd. De overgrote meerderheid van de respondenten heeft een Turkse achtergrond. Dit roept de vraag op waarom Marokkaanse moskeeën er zo moeilijk toe te brengen zijn om deel te nemen aan het onderzoek. Is het omdat zij minder last ondervinden van incidenten en geweld? Willen ze niet opvallen of hebben zij het idee dat zij de zaak eerder negatief beïnvloeden dan positief als ze de aandacht vestigen op onrecht dat hen wordt aangedaan? In de afsluitende paragraaf zal hierop nader worden ingegaan. Maar eerst worden de voorlopige resultaten van het onderzoek onder bestuurders en woordvoerders van moskeeën gepresenteerd. Eindresultaten van dit onderzoek worden eind 2014 bekend gemaakt.

Voorlopige bevindingen van het onderzoek onder moskeeën

Ervaringen met incidenten

Van de 70 moskeeën (incl. 4 organisaties) die tot het voorjaar van 2014 aan het onderzoek deelnamen hebben er 48 in de afgelopen 10 jaar agressie meegemaakt. Bij 22 respondenten was dit niet het geval. Incidenten met geweld en agressie vonden plaats bij moskeeën verspreid over het hele land maar relatief vaker in kleinere plaatsen en relatief weinig in de grote steden. Dit komt overeen met de gegevens uit mijn eerdere onderzoek.

Figuur 2: ervaringen met incidenten

Antwoord	Aantal	Percentage	
Ja (als ja, ga naar vraag 3)	48	68.57 %	
Nee (als nee, ga naar vraag 14)	22	31.43 %	
Aantal respondenten	70		

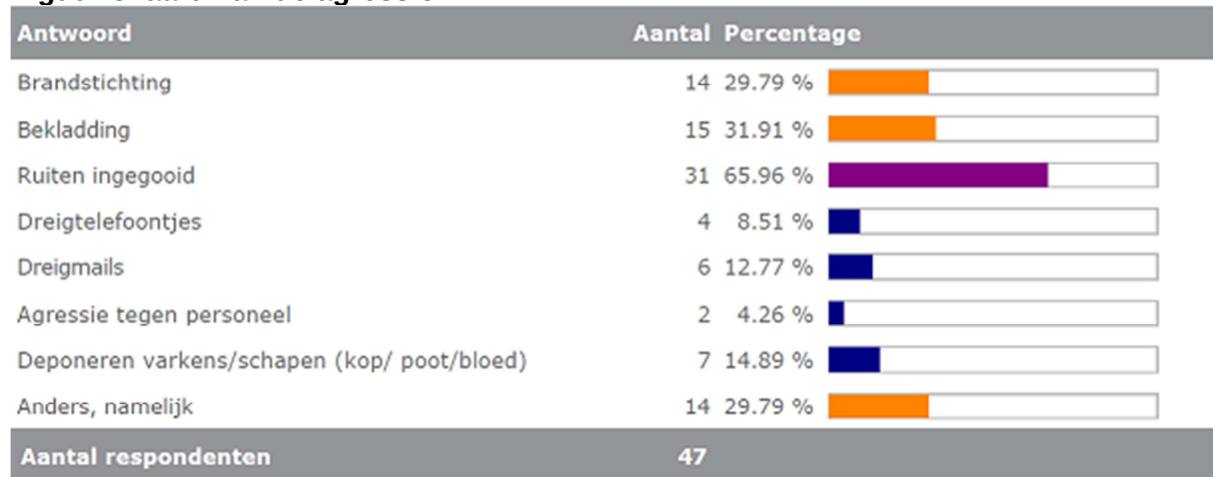
Aard van de agressie

Zoals de volgende figuur laat zien komt het ingooien van ruiten het meeste voor (31 keer). Daarnaast zijn er veel gevallen geweest van bekladding (15) en brandstichting (14). Brandstichting is uiteraard een gebeurtenis die diep ingrijpt en veel schade veroorzaakt als er niet op tijd kan worden ingegrepen. Ook dreigtelefoontjes en dreigmails kwamen voor. Een moskee in Rotterdam-Rijnmond ontving een brief waarin onder meer staat 'dood aan alle moslims' en 'ze zijn uitgekotste varkenshallal'. In de brief is een krantenknipsel opgenomen met de kop: 'Wilders schrijft brief aan moslims' en 'Mohamed is een pedofiel'. Het deponeren van delen van varkens of schapen (kop/poot/bloed) kwam zeven keer voor en agressie tegen personeel twee keer. Bij 'andere incidenten' ging het onder meer om het bekogelen met eieren, het stelen van een camera, flessen gooien, inbraak, pornofoto's en – video in de brievenbus, het neerhalen van vlaggen en het plaatsen van een koffertje met wat

⁷ SCP 2014

later bleek een nepbom te zijn. In totaal ondervonden 47 respondenten 93 incidenten/daden van geweld.

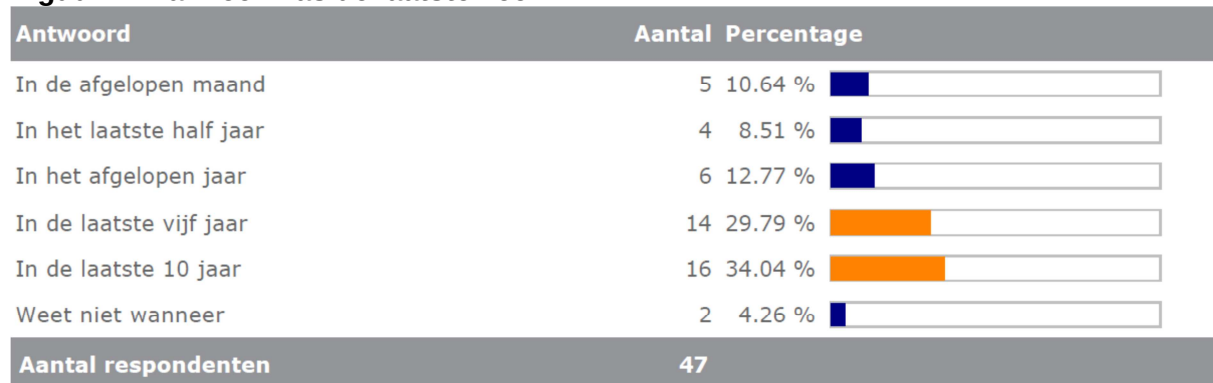
Figuur 3: aard van de agressie

Wanneer was de laatste keer?

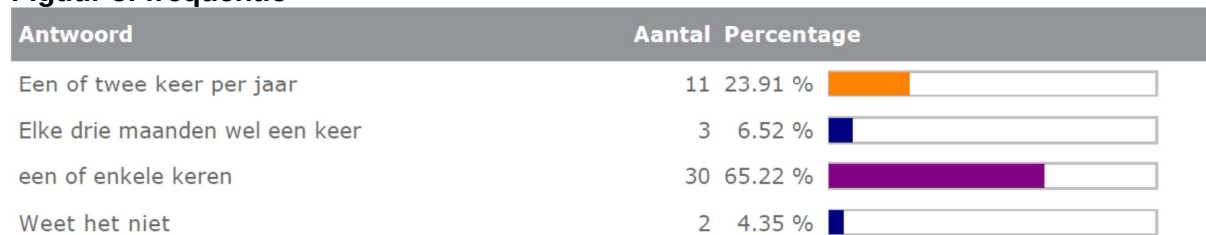
Op de vraag wanneer men voor de laatste keer met agressie werd geconfronteerd, rapporteerden woordvoerders van 5 moskeeën dat dit in de afgelopen maand het geval was geweest, 6 in het afgelopen half jaar, 14 in de afgelopen 5 jaar en 16 in de afgelopen 10 jaar. Twee wisten niet wanneer dit voor het laatst was gebeurd. Dus in 2013 vonden tenminste 15 incidenten plaats.

Figuur 4: wanneer was de laatste keer?

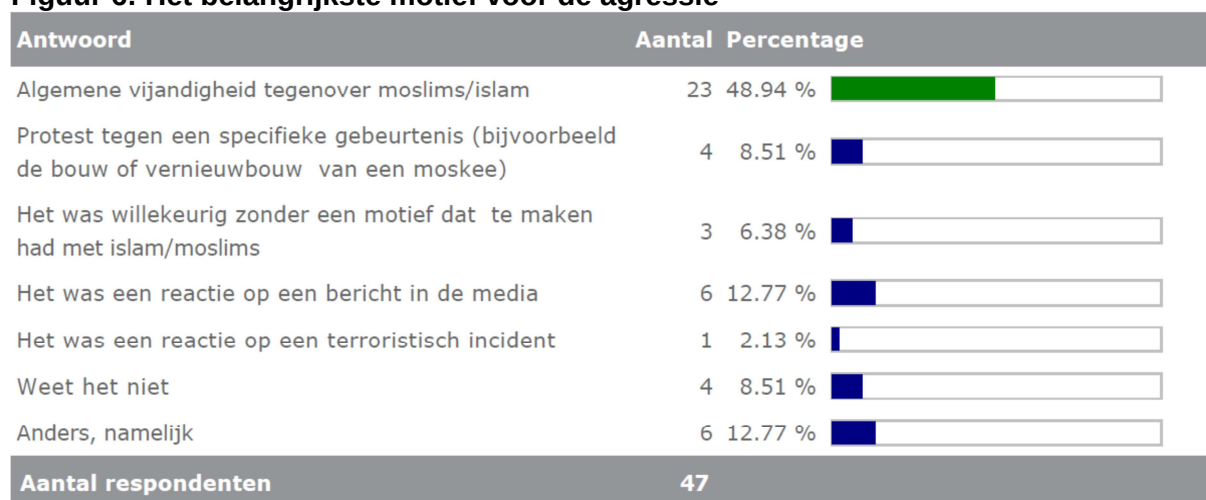
Frequentie

Ook de frequentie varieerde. Op de vraag hoe vaak de moskee het mikpunt was geweest van agressie sinds 2005 rapporteerde de meerderheid dat dit één of enkele keren het geval was geweest (30), 1 of 2 keer per jaar (11) en 3 zelfs eens per 3 maanden. Twee geïnterviewden wisten het niet precies.

Figuur 5: frequentie

Het belangrijkste motief voor de agressie

In de ogen van de meeste moskeeën is een algemene vijandigheid tegenover moslims en de islam de belangrijkste motivatie voor het agressieve gedrag waarmee zij worden geconfronteerd. Vier personen wezen op protest tegen een specifieke gebeurtenis zoals de bouw of renovatie van een moskee. Zoals een bestuurslid van een moskee opperde: 'Mensen willen gewoonweg geen moskee in Nederland'. Anderen zagen het als willekeurige agressie zonder een motief dat aan de islam of moslims is gerelateerd (3), als een reactie op een bericht in de media (6) of als een reactie op een terroristische daad. Eén persoon wijst erop dat jongeren geneigd zijn tot vandalisme. Vier personen konden niet met zekerheid iets zeggen over de motivatie van de agressors.

Figuur 6: Het belangrijkste motief voor de agressie

Meldingen bij de politie

Het aantal moskeeën dat aangifte of een melding heeft gedaan bij de politie is boven verwachting groot onder degenen die tot nu toe aan dit onderzoek deelnamen. Van de respondenten die last hebben gehad van agressieve incidenten hebben er slechts 5 geen aangifte of melding gedaan bij de politie. Een zeer miniem (2) aantal wendde zich tot een antidiscriminatiebureau. Het is echter teleurstellend dat iets meer dan de helft van de moskeeën die zich tot de politie wendden (21) ontevreden is met de resultaten daarvan terwijl iets minder dan de helft (19) hierover wel tevreden is.

Figuur 7: meldingen

Antwoord	Aantal	Percentage	
Ja, bij de politie (ga door naar vraag 8)	41	87.23 %	
Ja, bij een Antidiscriminatiebureau/organisatie (ga door naar vraag 11)	1	2.13 %	
Nee (ga door naar vraag 10)	5	10.64 %	
Aantal respondenten	47		

Ontevredenheid over het optreden van de politie

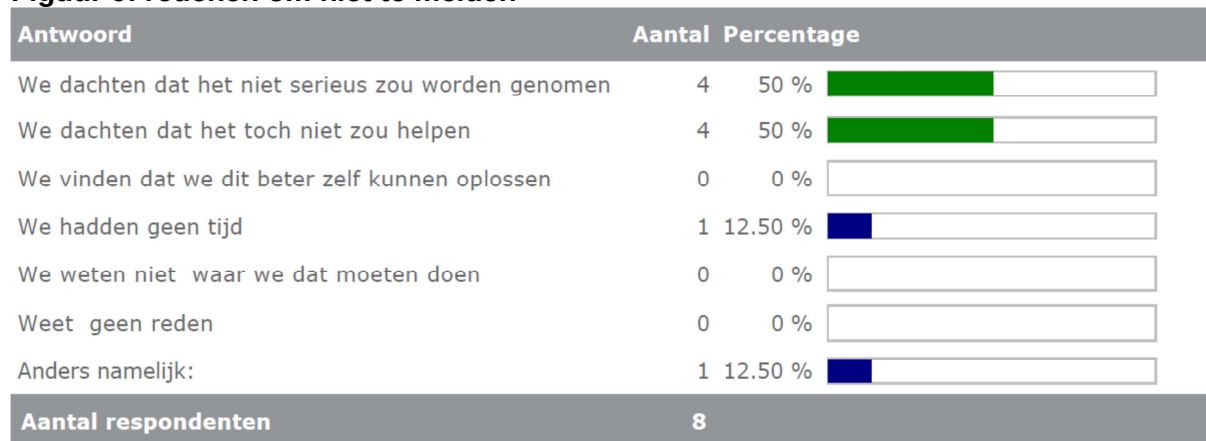
Om verschillende redenen waren respondenten ontevreden over het optreden van de politie. Sommige van hen (5) geven aan dat de politie niet geïnteresseerd leek, anderen dat de politie niets met de melding heeft gedaan (7) of pas na lange tijd (5). Zeven respondenten klagen over een gebrek aan resultaat wat het politieoptreden betreft. Hierbij werd er in het bijzonder op gewezen dat de daders niet gevonden werden, ofschoon de politie soms wel moeite deed door bijvoorbeeld meer te surveilleren bij de moskee. Eén respondent zei deels tevreden te zijn. Enerzijds werd er meer gesurveilleerd en kreeg de moskee goede adviezen van de politie, anderzijds hoorde men nooit of de daders waren gevonden of niet. Twee andere moskeeën klagen eveneens over het gebrek aan communicatie door de politie. De politie informeerde moskeeën niet over de voortgang van het onderzoek en de uitkomsten. Maar er was ook wel begrip voor de moeilijke taak van de politie en zoals een respondent het stelde: 'ook al zijn er camerabeelden het blijft heel moeilijk om de daders te vinden'.

Figuur 8: ontevredenheid met politieoptreden

Antwoord	Aantal	Percentage	
De politie leek niet geïnteresseerd	5	22.73 %	
De politie heeft niets gedaan met de melding	7	31.82 %	
Het duurde te lang voordat de politie iets deed	5	22.73 %	
Weet niet	0	0 %	
Anders, namelijk:	9	40.91 %	
Aantal respondenten	22		

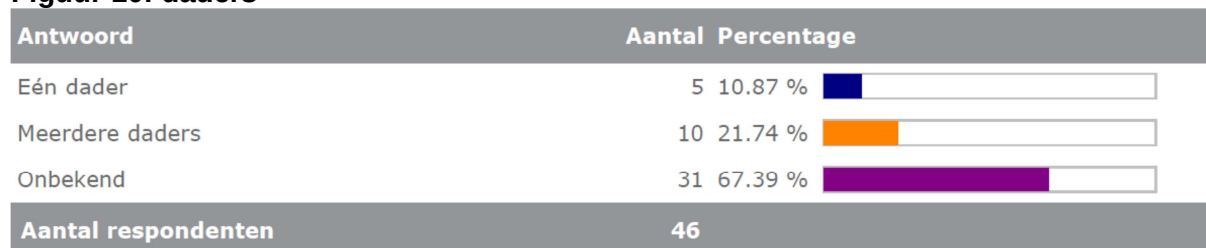
Redenen om niet te melden

De moskeeën die geen melding of aangifte deden gaven hiervoor verschillende redenen. Zij dachten dat het niet serieus zou worden genomen (4); ze dachten dat het toch niet zou helpen (4); zij hadden geen tijd (1). Een van de geïnterviewden vond het incident niet belangrijk genoeg om er melding van te maken.

Figuur 9: redenen om niet te melden

Daders

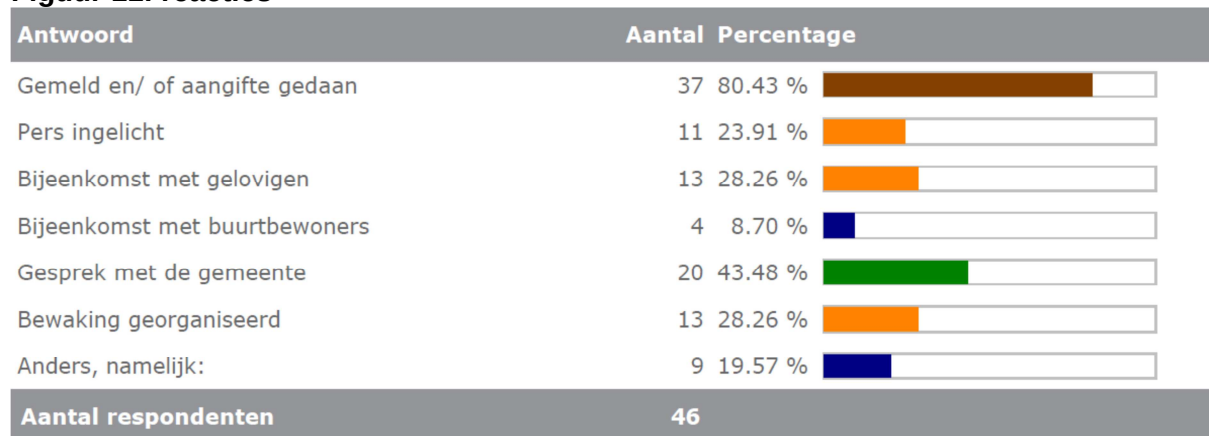
De daders worden vaak niet gevonden, dus ook niet berecht en veroordeeld. Degenen die verantwoordelijk zijn voor de moskee weten dus niet wie zij zijn. Slechts een derde van de respondenten beschikte over informatie over de daders. In 10 gevallen ging het om meerdere daders en in 5 gevallen ging het om 1 dader. 31 respondenten antwoordden dat zij niet weten hoeveel daders er bij de agressie betrokken waren.

Figuur 10: daders

Hoe reageerden de moskeeën op de incidenten?

Zoals we hierboven zagen deed een meerderheid van de getroffen moskeeën melding of aangifte bij de politie. Maar sommige moskeeën namen daarnaast nog andere initiatieven zoals het informeren van de pers (11), een bijeenkomst beleggen met de moskeebezoekers (13) en een bijeenkomst organiseren voor buurtbewoners (4). Daarnaast werd het beleggen van een gesprek met de gemeente genoemd (20). Meer dan een kwart van de respondenten noemde het organiseren van bewaking om toekomstige agressie te voorkomen (13). Eén van hen meldde dat het plaatsen van camera's leek te werken: de agressie nam af. De woordvoerder van één van de moskeeën vertelde dat zij bezoekers en gelovigen hadden opgeroepen om kalm te blijven. Dit soort gedrag en actie gebeurt, zo stelde hij, door een kleine groep. We moeten daar niet de hele samenleving voor verantwoordelijk stellen. "rotte appels...." Eén respondent vertelde dat de gemeente het advies gaf om maar geen aangifte te doen bij de politie. Maar de politie deed in dit geval wel de nodige moeite om de daders te pakken te krijgen. Een ander vertelde dat zij goed geïnformeerd werden door de politie en de gerechtelijke autoriteiten. De daders kwamen voor het gerecht. Ook de burgemeester reageerde in dit geval direct. 'wij houden het hoofd koel, handelen in overeenstemming met de wet en in gesprek met de autoriteiten', zo stelde deze respondent.

Figuur 11: reacties

De effecten van de agressie

Het geweld en de agressie waarmee bestuurders en bezoekers te maken kregen had meestal een behoorlijke impact op de mensen waarbij naast materiele schade diverse gevoelens van boosheid, angst, teleurstelling ed om voorrang strijden. Ook de buurt ondervindt vaak hinder van de incidenten. 37 respondenten maakten melding van materiële schade als gevolg van de agressie. De woordvoerders van 26 gebedshuizen stelden dat ze ook emotionele schade hadden ondervonden. Fysieke schade kwam slechts in drie gevallen voor. Eén moskee had maar liefst voor 10.000 euro schade geleden. Wat de psychologische schade betreft werd door sommige gewezen op angst, zoals angst voor herhaling of in de vorm van beangstigende bekladdingen zoals White Power tekens op de moskeemuren. Ook spijt werd vermeld: 'Spijt omdat we doelwit zijn vanwege iets dat we niet weten, zo stelde een woordvoerder van één van de moskeeën. Een andere wees op de negatieve effecten, niet alleen voor de moskeeën en gelovigen maar ook voor de burens van de moskee. Eén respondent vertelde dat de gelovigen erg emotioneel waren over de brandstichting die hen had getroffen:

De emotionele schade is erg groot geweest en speelt tot de dag van vandaag door. Dat heb ik destijds onderschat. We werden destijds slecht begeleid en konden de vragen die leefden in de gemeenschap niet beantwoorden. Er staan in Nederland altijd veel deskundigen klaar als er iets gebeurt maar wij hebben niemand gezien. We konden niet op begrip rekenen van politie en politici. De reactie van de autoriteiten bestond voornamelijk uit pogingen het incident te verdoezelen en verantwoordelijken onder druk te zetten in een poging tot de-escalatie. De lokale moslimgemeenschap werd zelfs verantwoordelijk gesteld voor het incident, vanwege een gebrek aan integratie. Dit terwijl er nooit eerder problemen waren geweest met of rond de moskee. Dit gebeurde vooral door de toenmalige Commissaris van de Koningin ten overstaan van een bijeenkomst van 400 moskeebezoekers, speciaal bijeen geroepen vanwege de incidenten. Hij maakte de gemeenschap verwijten en was bepaald agressief. De burgemeester gaf hem geen weerwoord, hij is immers ondergeschikt aan de Commissaris van de Koningin! Het was een blamage van de eerste orde. Ik werd hierdoor in een moeilijk parket gebracht. Jongere moskeebezoekers maken mij nog steeds verwijten hierover. Zij hebben nog geen ervaring met gevaar en bedreiging en reageren heftiger. Zij voelen zich ook meer persoonlijk bedreigd. Als volwassene kan je beter relativeren. De reactie was onprofessioneel en onbekwaam, de autoriteiten hebben hier de relatie met het moskeebestuur beschaamd. Het was één van de weinige momenten dat ik blij was dat veel mensen slecht Nederlands spreken en dus de strekking niet precies begrepen. Het was beschamend. Er werd in

deze periode wel wat meer gesurveilleerd maar er lag een hogere prioriteit bij de beveiliging van het stadhuis. Kennelijk werd onze veiligheid van minder belang geacht. Overigens was de relatie van de moskee met politie en gemeente voorheen niet slecht en is dat nu ook niet.

Figuur 12. De effecten van de agressie.

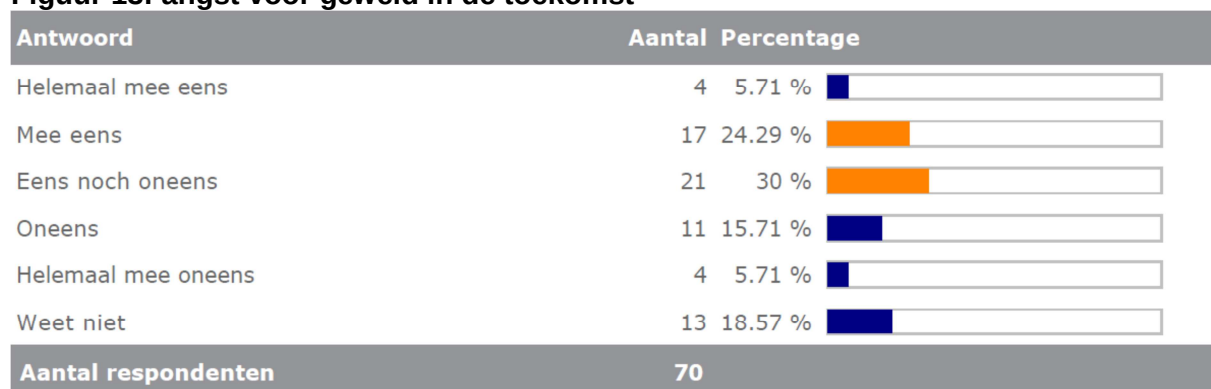
Antwoord	Aantal	Percentage	
Materiële schade	37	78.72 %	
Fysieke schade	3	6.38 %	
Emotionele schade	26	55.32 %	
Anders, namelijk:	2	4.26 %	
Aantal respondenten	47		

Een indirecte schadepost doet zich voor waar moskeeën in toenemende mate problemen ondervinden om zich te verzekeren. Sommige moskeeën slagen er niet in om een assurantiebedrijf te vinden dat de moskee wil verzekeren, of ze moeten extreem hoge premies betalen, omdat verzekeringsmaatschappijen een moskee als een verhoogd risico zien. Een enkel assurantiebedrijf, soms een instelling zonder winstoogmerk die ook synagogen en kerken verzekert, doen dit ook wel voor moskeeën tegen redelijke tarieven. Maar deze zijn niet altijd bekend bij moskeeën. Ter vergelijking werden de volgende voorbeelden genoemd: voor een herbouwwaarde van €1,5 miljoen moet bij een bepaalde maatschappij maandelijks €3.000 aan premie betaald worden, terwijl een andere moskee bij een andere verzekeringsmaatschappij €800 per maand betaalt voor een herbouwwaarde van ongeveer €5,5 miljoen plus inventaris van €1,5 miljoen. Het vermijden van problemen met de verzekering wordt soms genoemd als reden waarom moskeeën geen ruchtbaarheid geven aan hun ervaringen met agressie. Marokkaanse moskeeën die veel minder onderling georganiseerd zijn, ondervinden met de verzekering vaak meer problemen dan de Turkse. Veel Turkse moskeeën zijn verbonden aan de Islamitische Stichting Nederland (ISN) die die moskeeën een aantal zaken, waaronder de verzekering, uit handen neemt, zoals een woordvoerder benadrukt:

De overheid beschouwt de ISN als onderdeel van de lange arm van de Turkse regering, maar de koepelorganisaties ontzorgen ons door zaken als collectieve verzekeringen, advies en scholing. Scholing geeft men over allerlei zaken bijvoorbeeld op het gebied van boekhouding maar ook met betrekking tot radicalisering of de rol van de moskee op het gebied van psychische steun. Men houdt toezicht op de besturen en voorkomt radicalisering binnen de moskeeën. De ISN-moskeeën hebben centraal geregelde statuten maar daarnaast een behoorlijke vrijheid bij het geven van een eigen invulling.

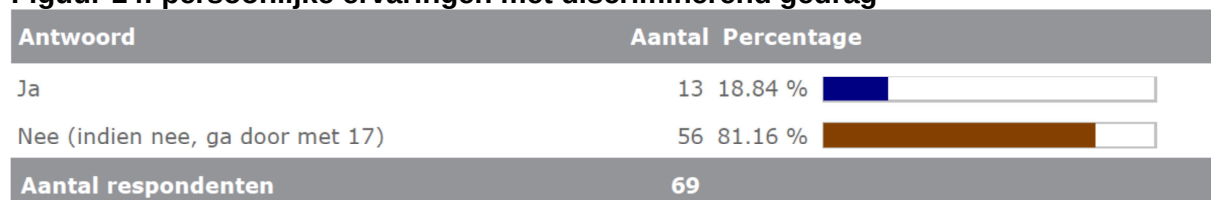
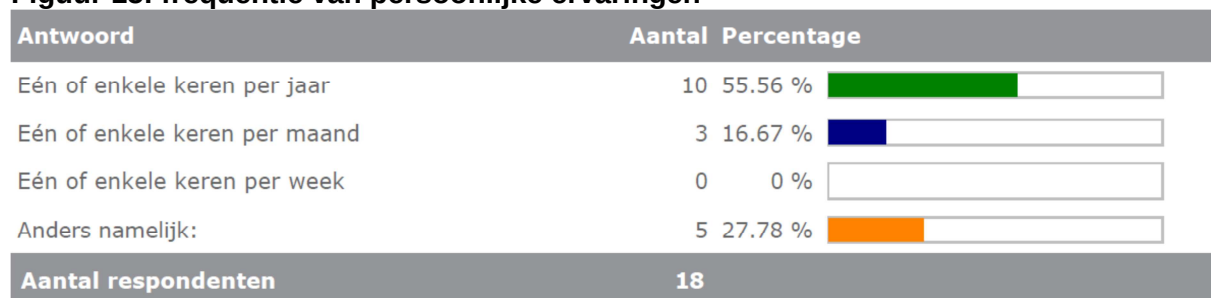
Angst voor geweld in de toekomst

Ondanks de verschillende emotionele reacties is er geen sprake van een algemeen klimaat van angst onder de moslim gemeenschap. Ongeveer een derde van de respondenten (21) vertelde dat zij het (volledig) eens waren met de stelling: 'Ik ben bang dat mijn moskee of organisatie doelwit van agressie zal zijn in de nabije toekomst'. 15 respondenten waren het niet eens met deze stelling en 21 waren eens nog oneens. Bijna 20% (13) antwoordde dat ze niet wisten of ze het eens of oneens waren. Misschien vonden ze het moeilijk om deze vraag te beantwoorden, omdat het doel of de implicaties ervan niet geheel duidelijk waren.

Figuur 13: angst voor geweld in de toekomst

Andere ervaringen met agressie

Er is ook een vraag opgenomen naar eigen ervaringen van de respondenten of ervaringen van mensen in het netwerk van de respondent met discriminerend gedrag. De meerderheid (56) had hier persoonlijk geen ervaring mee gehad maar een minderheid (20% - 13 respondenten) wel. Van hen overkwam dit 10 personen een of meerdere keren per jaar en drie zelfs een of enkele keren per maand. De voorbeelden die genoemd werden zijn vooral kleine incidenten zoals belediging van vrouwen, vooral wegens het dragen van een hoofddoek (3). Bovendien werden meer structurele vormen van discriminatie op het werk genoemd. Een van de respondenten maakte melding van subtiele discriminatie door een politiebeambte die vooroordelen uitte en veronderstellingen van minderwaardigheid van de Marokkaanse gemeenschap. Sommige geïnterviewden vermelden nadrukkelijk dat zij dit soort ervaringen in de lokale gemeenschap niet kennen.

Figuur 14: persoonlijke ervaringen met discriminerend gedrag**Figuur 15: frequentie van persoonlijke ervaringen**

Kennis van ervaringen van anderen

Iets minder dan 50% van de geïnterviewden kende mensen in hun netwerk van collega's, vrienden en kennissen die sinds 2005 ook ervaring hebben gehad met discriminatie. De frequentie hiervan varieerde van één tot enkele keren per jaar (23), tot één of enkele keren per maand (4). Ook voor deze netwerkcontacten wordt het dragen van een hoofddoek genoemd als aanleiding voor de discriminerende daden/opmerkingen. Verscheidene respondenten meldden dat zij vaak gehoord hadden over dergelijke ervaringen. Hierover werden geen gedetailleerde gegevens verstrekt. Als locatie van de incidenten werden verschillende openbare gelegenheden genoemd zoals op straat, op school, in de sport en op het werk.

Figuur 16: kennis van de ervaring van anderen

Antwoord	Aantal	Percentage	
Ja (indien ja, ga door naar vraag 17)	30	42.86 %	
Nee (indien nee, ga door naar vraag 19)	40	57.14 %	
Aantal respondenten	70		

Figuur 17: frequentie van de ervaringen van anderen

Antwoord	Aantal	Percentage	
Eén of enkele keren per jaar	23	69.70 %	
Eén of enkele keren per maand	4	12.12 %	
Eén of enkele keren per week	0	0 %	
Anders namelijk:	6	18.18 %	
Aantal respondenten	33		

Aangifte of meldingen van persoonlijke ervaringen en ervaringen van anderen

Slechts vijf respondenten lieten weten dat de persoonlijke ervaringen of ervaringen van derden met discriminerende handelingen zijn gemeld bij de politie en twee deden een melding bij een antidiscriminatie bureau. Meer dan de helft van de respondenten (23) deed geen melding van de ervaring bij de politie. Twee van hen zeiden dat de politie er niet veel aan kan doen en één persoon suggereerde dat 'het beter is niet op dergelijk gedrag te reageren en je eigen weg te volgen'.

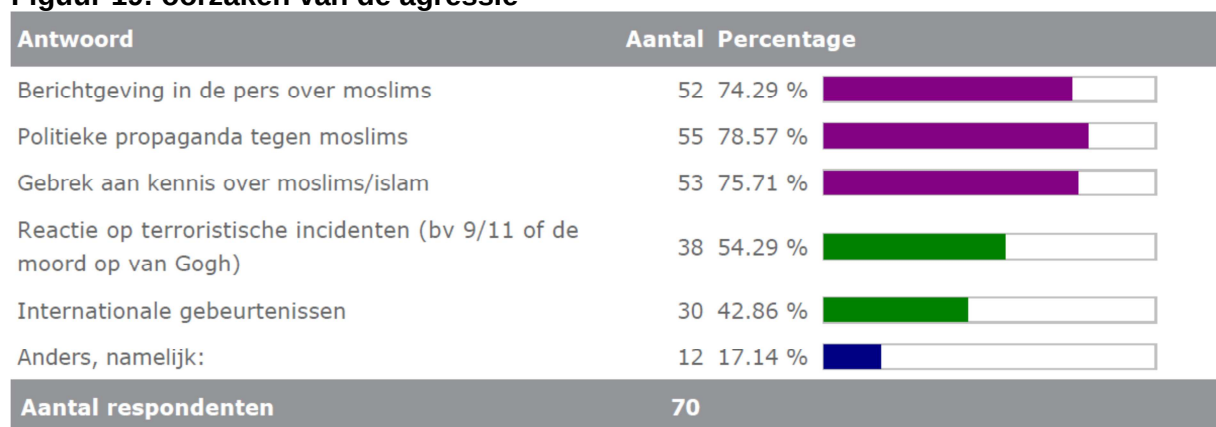
Figuur 18: Melden bij de politie en ADB

Antwoord	Aantal	Percentage	
Ja, bij de politie	5	13.16 %	
Ja, bij een antidiscriminatie meldpunt	2	5.26 %	
Nee	23	60.53 %	
Anders namelijk:	8	21.05 %	
Aantal respondenten	38		

Oorzaken van agressie

Wat denkt u dat de belangrijkste oorzaak is van agressie tegen de moskeeën en moslims in Nederland? Deze vraag kon op verschillende manieren worden beantwoord en kreeg veel aandacht van de respondenten. Men ging er relatief uitvoerig op in. Ongeveer driekwart van hen wees op de berichtgeving over moslims (52) en op politieke propaganda met betrekking tot moslims (55). Het gebrek aan kennis over moslims en islam werd ook gezien als een belangrijke factor (53). Eén respondent antwoordde dat de islam door de moslims zelf niet goed wordt weergegeven en uitgelegd. Een ander voegde toe dat het gedrag van sommige moslims het imago van allen schaadt. 38 personen bevestigden dat zij deze agressie zien als een reactie op terroristische aanslagen (bijvoorbeeld 11/09) en dertig mensen verwezen naar internationale gebeurtenissen in het algemeen. In de ogen van één van de geïnterviewden is de economische crisis een belangrijke onderliggende oorzaak.

Figuur 19: oorzaken van de agressie

In de verdiepende gesprekken ontstond zich een discussie over de groei van anti-islamsentimenten in het algemeen, als factor voor incidenten bij moskeeën. De gesprekspartners wezen onder meer op de volgende factoren die volgens hen een rol spelen bij de toename van islamofobe uitingen:

1. Algemene vijandigheid tegenover moslims.
2. De ontkerkelijking en de historische verhoudingen tussen de verschillende geloofsrichtingen in Nederland: 'waar men langs elkaar heen leefde en onderling geen contact had'.
3. Reële problemen zoals parkeeroverlast en al of niet vermeende waardedaling van huizen rondom moskeeën.
4. Mensen zijn in het algemeen minder tolerant geworden (dus niet alleen tegenover moslims).
5. De moslims en moskeeën zijn niet altijd goed in en overtuigd van het belang van omgevingsmanagement. Een respondent: 'Onder jongeren is het bewustzijn hierover matig. Ze hebben de moskeeën gratis, terwijl de ouderen er voor gevochten en geofferd hebben.'

Oplossingen

Om meer informatie te krijgen over ideeën en suggesties van de respondenten over mogelijke oplossingen voor dit hardnekkige probleem van agressie tegen moskeeën en moslims werd aan het eind van de vragenlijst een open vraag gesteld. Deze vraag wekte in vergelijking met de andere vragen veel reacties op en werd uitgebreid beantwoord. 64 van

de 70 respondenten gaven min of meer uitgewerkte antwoorden. Zij wezen vooral op de noodzaak van meer informatie over de religie (64), soms in combinatie met suggesties voor een dialoog tussen gemeenschappen. De noodzaak van dialoog werd door 13 respondenten onderschreven. 13 respondenten wezen eveneens op de cruciale rol van de media en 11 op de verantwoordelijkheid van politici. Een kritische blik op de rol en verantwoordelijkheid van moslims zelf kwam ook voor (7).

Informatie

Veel geïnterviewden vinden dat moslims meer open moeten zijn en meer moeten communiceren met hun omgeving, met scholen, kerken en verenigingen. Het onderwijs op de scholen wordt gezien als een belangrijk middel om een correct beeld van de islam bij te brengen. Eén respondent wees op de belangrijke rol van vrouwen op het gebied van onderwijs:

We moeten al vroeg in het onderwijs contact leggen met niet-moslims. We zouden onszelf moeten uitnodigen om ons geloof uit te leggen. De dames in onze gemeenschap hebben hierin een belangrijke rol (...).

Veel deelnemers benadrukten dat moslims voorlichting moeten geven over wat het geloof voor hen betekent door open-huis dagen te organiseren in de moskeeën. Zo zou een dialoog op gang kunnen komen met mensen van andere religies en seculiere burgers. Zoals een voorzitter van een van de deelnemende moskeeën zei:

De oplossing is om moskeeën zo toegankelijk mogelijk te maken voor niet-moslim bezoekers. We komen vaak mensen tegen die bang zijn en niet weten of zij wel in de moskee mogen komen. Als we een rondleiding geven vragen ze of vrouwen ook welkom zijn (...)

Ook in de verdiepende gesprekken kwamen dialoogbijeenkomsten, informatie en voorlichting aan de orde. Een woordvoerder van een Turkse moskee geeft aan dat de ISN in het verleden landelijke dagen organiseerde. Later heeft men dit opgegeven omdat het niet langer werkte. Er was weinig interesse voor, zelfs niet als expliciet gevraagd werd vooral kritische vragen te stellen. Naar aanleiding hiervan werd benadrukt dat je het programma voor de open dagen steeds moet vernieuwen. Als elk jaar hetzelfde programma wordt aangeboden, komen bezoekers na één of twee keer niet meer. Vaak komen scholen bij de moskee op bezoek, soms wel jaarlijks met zo'n 800 scholieren. Uit evaluaties blijkt dat ze het als zeer positief ervaren. Moskeeën besteden veel aandacht aan de rondleidingen. Een moskee vertelt dat er per jaar ongeveer 5000 bezoeker deelnemen. Vaak komen er twee tot drie schoolklassen per week. Daarnaast komen er ook politieke clubs, kerken en andere organisaties en instellingen. Er is bewust voor gekozen om deze rondleidingen te organiseren en er wordt actief beleid op gevoerd, zo legt de woordvoerder van deze moskee uit:

Je moet draagvlak creëren. Dat is nodig en je hebt er zelf profijt van. Het is belangrijk dat dit beleid binnen de moskee door iedereen gedragen wordt, dus ook door de oude mannetjes. Nu we het hebben uitgelegd begrijpen ze het belang ervan. Dit houdt in dat de moskee vrijwilligers heeft die een goed verhaal kunnen vertellen, die voor iedereen open staan en flexibel zijn qua tijd en deze hoeveelheid inzet aankunnen. Onze moskee heeft wel 70 vrijwilligers. Na 'bestuur' en 'algemene informatie', wordt op de website van de moskee het meest gezocht op 'rondleidingen'. Je moet bedenken dat iedere goede ervaring in het algemeen wel twaalf keer wordt doorverteld. Daarnaast verhuren wij conferentiezalen, zijn we actief op sociale media en wordt een maandelijkse nieuwsbrief naar 400 abonnees verstuurd. Intussen is de moskee een volwaardige

partner geworden voor diverse instellingen, zoals de universiteit en de Hogeschool waar we een rol spelen in een opleiding ethiek.

Vooroordelen tegengaan

De geïnterviewden lieten ook zien dat zij de redenen waarom mensen soms vooroordelen ontwikkelen, begrijpen. Een van hen stelde: 'Moslims moeten zich correct gedragen'. Een deelnemer aan een verdiepend gesprek merkte op:

Voor 60% hebben we het er bovendien zelf naar gemaakt. Maar aan de andere kant besodemieteren sommige Nederlanders de boel meer dan bijvoorbeeld de Bulgaren waar zo de aandacht naar uitgaat.

De neiging tot ongegronde en selectieve generalisatie zou moeten worden bestreden, zo vonden meerdere sprekers. In de volgende uitspraak gaat één van de respondenten hierop in:

Overal wordt de islam geassocieerd met geweld en terrorisme. Als Ibrahim Affalay met het Oranjeteam speelt is hij een Hollander maar als één van zijn broers iets steelt is hij een Marokkaan. Als Breivik onschuldige kinderen doodt is hij gestoord (..)

De politiek

De respondenten benadrukten eveneens het belang van gezamenlijke actie en de rol van gezaghebbende organisaties in de samenleving die meer verantwoordelijkheid zouden moeten nemen. De kritiek van de geïnterviewden richtte zich mede op de meerderheidssamenleving die de islam zou moeten zien als een 'integraal onderdeel van westerse maatschappijen' zoals een bestuurslid van een moskee zei. Al die debatten in de politiek over 'de islam' worden niet altijd geapprecieerd: 'De politiek moet minder praten over de islam', vond men. Verschillende woordvoerders vonden dat de politiek wel meer betrokken zou moeten zijn:

De politiek zou mensen op een goede en eerlijke manier moeten informeren en moslims niet moeten gebruiken om stemmen te winnen voor een politieke partij (..)

De media

In de ogen van de geïnterviewden is de rol van de media cruciaal. De beeldvorming over moslims in de media zou objectiever moeten zijn. Al te vaak is de verslaggeving in de media nu gebaseerd op niet onderbouwde beschuldigingen of vooroordelen, aldus een voorzitter van een moskee:

Informatie in de pers en de media met uitleg over de islam zoals het werkelijk is en niet op basis van onjuiste vooroordelen (minderwaardigheid/ onderdrukking/ mishandeling van vrouwen) of onterechte beschuldigingen (van terrorisme), zou een oplossing kunnen zijn (...)

Of de berichtgeving wordt te negatief bevonden terwijl tegelijkertijd geen aandacht wordt besteed aan positief nieuws. Een deelnemer aan een verdiepend gesprek zegt hierover:

Veel van de berichtgeving over de islam en moslims is negatief. Het gaat altijd over ISIS of Somalië of een andere plek waar een crisis is. Positieve berichten, zoals rond de opening van een nieuw educatief centrum worden niet in de media vermeld.

De rol van moslims

De meerderheid van de moskeebestuurders die aan deze survey deelnamen erkende de eigen verantwoordelijkheid van de moslims. Moslims moeten zelf een rolmodel zijn, zo stelde één van hen. Een collega somde een lijstje op met actiepunten die volgens hem urgent zijn:

Samenwerking; open staan voor dialoog; de organisatie van activiteiten; een standpunt innemen en een visie formuleren bij calamiteiten; een aanpassingsproces in gang zetten; kortom, Hollandse wereldburgers zijn!

Een collega zei:

Een totale oplossing is een utopie. Maar onderwijs en tolerantie zullen helpen hoewel het probleem altijd zal blijven bestaan. Anti gevoelens tegen de islam hebben bestaan sinds de tijd van de Profeet (vrede zij met hem) en zullen blijven bestaan tot het einde der tijden.

Een ander zei het zo: *Een oplossing bestaat niet. Er is altijd wel een gek in de gemeenschap die anders denkt en handelt dan de rest.*

Contacten met de buurt en de buitenwereld

In de verdiepende gesprekken werd bij de discussie over mogelijke oplossingen vooral benadrukt dat de moskeeën open en toegankelijk moeten zijn voor bezoekers en voor de buurt. Moskeeën moeten veel meer (dan vroeger) zich openstellen en dat naar buiten uitdragen, zo benadrukte een Marokkaanse moskeebestuurder:

Dat zit niet in de aard van Marokkaans-Nederlandse moskeeën, maar is wel nodig. Ze hebben daar overigens nauwelijks capaciteit voor. Er komt een nieuwe generatie moskeebesturen die dat wel steeds meer doet. Wij benadrukken ook altijd dat de eerste generatie heel goed werk heeft gedaan met het opzetten van de moskee en een plek hiervoor vinden in Nederland, maar dat de samenleving nu iets anders vraagt. De houding van de eerste generatie is wel vaak te nederig geweest, ze hebben veel gepikt. Zo van: laat ons de klappen maar opvangen. Het is nu nodig onze ideeën meer uit te dragen en rechten op te eisen.

Verschillende moskeeën brachten naar voren dat zij een goede relatie hebben met de buitenwereld: stadsbestuurders, wijkmanagers, politie, scholen, kerken. Een moskee uit Amsterdam vertelde over hun goede relatie met het stadsdeelbestuur hoewel er na de recente gemeentelijke centralisatie minder gebeurt op het sociale vlak. Er zijn regelmatig dialoog- en samenwerkingsactiviteiten met de kerken.

In de verdiepende gesprekken benadrukte men het belang van goed contact met de politie. In het algemeen heeft men goed contact, ook naar aanleiding van specifieke gebeurtenissen. Regelmatig is de wijkagent een veel geziene bezoeker. Signalen uit de wijk en de gemeenschap worden doorgegeven. Door de goede contacten kan ook samen gesproken worden over de onmacht die de politie soms ervaart bij de aanpak van bepaalde jongeren. Andersom helpt de politie de moskee. Zo werden bij een moskee de parkeerproblemen tijdens het Suikerfeest snel opgelost met hulp van de politie. De politie ondersteunde een moskeebestuur bij problemen met enkele leden die opruiend bezig waren. Men vindt dit belangrijk om escalatie te voorkomen. De hoofdcommissaris heeft een bezoek aan de moskee gebracht: 'Hij kwam de problemen bespreken, maar ging ook in op onvermogen van de politie om sommige dingen aan te pakken. Zo gaan we elkaar steeds beter begrijpen en dat werkt heel goed', aldus een woordvoerder. Er is daarnaast contact met de gemeentelijke wijkmanager. De gemeente heeft aangegeven de open, benaderbare en toegankelijke houding van de moskee zeer te waarderen. Ook de relatie met de buurt is goed. Een woordvoerder zegt hierover:

Dat blijkt onder andere uit het feit dat er geen bezwaarschriften zijn gekomen in de procedure voor de nieuwe moskee. De moskee hoort bij de wijk. Dat is ook de beleving van de buurt: "De moskee is van 'moslimpies', maar wel van onze 'moslimpies'." De buurt is ook vanaf dag één betrokken bij de bouw. Deze relatie zie je niet overal. Zo is er een andere moskee die veel negatieve aandacht krijgt, vanuit de buurt maar ook vanuit landelijke media, door een succesvolle campagne MoskNEE.

Ook onderhoudt men soms goede contacten met de wijkmanager. Dit is ook voor de moskee voordelig. Een moskee vertelt dat de wijkmanager ervoor zorgt dat verschillende platforms uit de buurt vergaderingen en bijeenkomsten houden in de moskee. Hierdoor krijgt de buurt ook een beeld van de moskee als instelling die altijd open staat voor de buurt en dus bij de buurt hoort.

Aanbevelingen gedaan door de moskeeën

Vanuit de moskeeën die deelnamen aan de verdiepende gesprekken werden de volgende aanbevelingen naar voren gebracht voor een aanpak bij incidenten:

- De lokale moslimgemeenschap en moskeebestuurders moeten serieus worden genomen;
- Als zij slachtoffer worden van geweld dienen zij begeleid te worden door de juiste deskundigen die inhoudelijke kennis hebben en communicatief vaardig zijn om dit soort situaties aan te kunnen;
- De autoriteiten dienen duidelijk aan te geven welke stappen ze willen ondernemen om het probleem op te lossen, de daders aan te houden, en gelijksoortige gevallen in de toekomst te voorkomen;
- Er moet tijdig teruggekoppeld en helder gecommuniceerd worden – ook door de politie - welke voortgang hiermee is gemaakt. Daarna moeten de bevindingen gedeeld worden, ook als deze minimaal zijn.

Aanbevelingen voor gemeenten

Specifiek voor gemeenten werden de volgende aanbevelingen gedaan:

- Burgemeesters zouden de islamitische gemeenschap in hun gemeente een gezegende Ramadan kunnen wensen. Dat kweekt veel goodwill bij deze gemeenschap. Obama doet dit tenslotte ook.
- De moskeeën willen benaderd worden als serieuze en volwaardige gesprekspartners. De moskee zou nog uitgebreider betrokken kunnen worden bij sociaal beleid. De moskee is meer dan een moskee. Bij sociale problemen (buurtpreventie e.d.) kan de moskee een rol vervullen. Wellicht kan hiervoor naast de moskee een aparte stichting worden opgericht om dit werk te doen, zodat er een scheiding tussen religieuze zaken en welzijnskwesties aangebracht kan worden. Tegelijkertijd wordt hierbij de kritische kanttekening gemaakt dat je dat als moskee dan wel moet kunnen waarmaken, omdat je toch een vrijwilligersorganisatie bent. Bovendien heb je als moskee niet per se de verantwoordelijkheid voor alle moslims binnen de gemeente.
- Het zou goed zijn als de moskee ondersteuning zou kunnen krijgen voor haar vrijwilligers. Dit hoeft niet per se financieel, maar bijvoorbeeld in de vorm van trainingen.
- Gemeenten kijken bij hun beoordeling nu soms te vaak naar de vorm, in plaats van naar het doel. Om te verduidelijken wat men hiermee bedoelde werd het volgende voorbeeld gegeven. 80 kinderen krijgen met succes een Citotraining van de moskee. Dat krijgt geen vervolg omdat de gemeente niet wil dat jongens en meisjes gescheiden huiswerkbegeleiding krijgen. Gegeven het belang van deze activiteit en de resultaten vindt men dit zonde.

- Het is voor de moskeeën belangrijk dat de gemeenten hun beleid met betrekking tot de interpretatie van de scheiding tussen kerk en staat meer op elkaar afstemmen en daarmee hun omgang met moskeeën.

Samenvatting en afsluiting

Van de 70 moskeeën, inclusief 4 organisaties, die tot op heden een vragenlijst over tegen hen gerichte agressie hebben beantwoord, heeft twee derde (48) verschillende vormen van agressie meegemaakt – met als belangrijkste daden van vernieling, brandstichting en bekladding - en een derde (22) niet. Hoewel kan worden verwacht dat moskeeën die ervaringen hebben met incidenten meer gemotiveerd zullen zijn om aan het onderzoek deel te nemen, is dit toch een hoog percentage. Om deze reden en omdat het project nog gaande is, is het niet mogelijk om al een compleet beeld te geven over agressie tegen moskeeën in Nederland. Dit gezegd zijnde geeft het voorlopige overzicht dat ik hierboven heb gegeven een goed beeld van de situatie rond geweldsincidenten tegen moskeeën. In totaal ondervonden 47 respondenten 93 incidenten/ daden van geweld. Vijftien van hen rapporteerden dat zij in het afgelopen jaar incidenten hebben meegemaakt en 29 in de afgelopen vijf jaar (2009-2013). De frequentie varieerde. Op de vraag hoe vaak de moskee sinds 2005 het mikpunt was geweest van agressie rapporteerde de meerderheid dat dit één of enkele keren het geval was geweest, elf moskeeën ondervonden één of twee keer per jaar problemen en drie zelfs eens per drie maanden.

Wat voor gevolgen had deze agressie? Naast materiële schade werd ook emotionele schade ondervonden terwijl er slechts enkele fysieke schade opliepen. Ofschoon een derde van alle respondenten bang is voor meer agressie in de nabije toekomst is er geen sprake van een overheersend klimaat van angst. Een meerderheid zag de algemene vijandige houding tegenover moslims en islam als het belangrijkste motief voor de agressie (en geen specifieke gebeurtenis of media event). Ook werd het niet gezien als willekeurige agressie. Ongeveer 10% van de moskeeën die doelwit van agressie waren, gaven dit niet bij de politie aan. Slechts enkele deden een melding bij een antidiscriminatie voorziening. Afgezet tegen het algemene meldingspercentages bij discriminatie deden boven verwachting veel van de getroffen aangifte bij de politie. Wellicht is het zo dat moskeeën die niet geneigd zijn te melden, ook niet gauw aan een onderzoek als deze zullen willen meewerken? En omgekeerd, wie meldt, wil zich ook wel inzetten voor zo'n onderzoek? Voor veel van degenen die meldden waren de resultaten daarvan echter teleurstellend: de politie leek niet geïnteresseerd, deed niets of pas na verloop van tijd. Bovendien klaagden veel respondenten over de gebrekkige communicatie door de politie. In twee derde van de gevallen werden de daders niet gevonden. De moskeeën die slachtoffer werden, richtten zich vaak niet alleen tot de politie maar ook tot de lokale autoriteiten. Zij gingen met hen in discussie en organiseerden een bijeenkomst met de gelovigen, informeerden de pers en organiseerden bewaking. Gevraagd naar de oorzaken van de agressie wezen de respondenten op politieke propaganda, bevooroordeelde mediaberichten en/of een gebrek aan kennis van moslims/de islam. Als oplossing brachten zij naar voren dat de publieke opinie beter zou moeten worden geïnformeerd en dat dialoog en educatie noodzakelijk zijn. Zij deden veel suggesties over wat de moskeeën zouden kunnen doen om meer harmonieuze relaties te bewerkstelligen. De moskeeën zouden een beleid van openheid naar de buitenwereld moeten voeren, open voor de buurt, voor bezoekers, voor instellingen en instanties. Zij wezen ook op de essentiële rol van de media en de politiek die hun verantwoordelijkheid zouden moeten nemen om vooroordelen tegen te gaan en meer objectieve informatie te geven.

Naast de agressie tegen de moskeeën heeft een deel van de geïnterviewden zelf te maken gehad met racistische incidenten en rond de helft kende andere mensen in hun netwerk die zulke ervaringen hebben gehad. In bijna de helft van de gevallen werd die ervaringen niet gemeld bij de politie. Dit percentage is dus veel hoger dan het percentage niet-meldingen bij agressie tegen de moskeeën. Vermoedelijk is er vaker sprake van meldingen als de agressie

een organisatie treft, maar ook duidt het erop dat incidenten bij moskeeën hoog worden opgenomen door de gemeenschap en niet alleen worden gezien als een daad van discriminatie maar ook van ontheiliging.

Rest de vraag hoe het komt dat vooral Marokkaanse moskeeën er tot nu toe zo moeilijk toe te brengen zijn om deel te nemen aan het onderzoek. Is het omdat zij minder last ondervinden van incidenten en geweld? Willen ze niet opvallen of hebben zij het idee dat zij de zaak eerder negatief beïnvloeden dan positief als ze de aandacht vestigen op onrecht dat hen wordt aangedaan? Het verschil met de Turkse moskeeën is qua participatie in ieder geval opvallend. Hierboven werd al gewezen op de lage participatiegraad van leden van minderheidsgroepen bij onderzoek in het algemeen. Taalproblemen spelen hierbij ongetwijfeld een rol. Daarnaast is al naar voren gekomen dat de Marokkaanse moskeeën minder onderlinge organisatie en coördinatie kennen. Voor hun besluitvorming over deelname aan een onderzoek met betrekking tot een gevoelig onderwerp als dit, zijn zij op zichzelf aangewezen. Dit aspect speelt ongetwijfeld mee. De aanbeveling die vanuit ISN aan de Turkse moskeeën werd gedaan om deel te nemen aan dit onderzoek heeft de deelname van Turkse moskeeën zonder meer bevorderd. Daarnaast speelt vermoedelijk een rol dat Marokkanen als groep veelvuldig negatief in het nieuws komen en meer dan andere groepen mikpunt zijn van discriminatie in het algemeen en moslim-vijandige bejegening in het bijzonder. Ook de problemen die spelen met de verzekering weerhouden de Marokkaanse moskeeën er mogelijk van af om hun problemen met geweld en agressie in het openbaar te bespreken. Verschillende woordvoerders die ik sprak uitten hun twijfel over de mogelijk positieve resultaten van het benadrukken van de problemen die zij ondervinden. Liever gingen ze in op positieve ervaringen in de samenwerking met buurt- en dorpsgenoten. En zulke positieve ervaringen zijn er ook. Buurtgenoten die massaal hun solidariteit betuigen als zich problemen voordoen, dorpsgenoten die meedenken over de vormgeving en invulling van een nieuwe moskee, zoals over de groenvoorziening in de directe omgeving. Aandacht hiervoor leek hen constructiever. Daarnaast kan stilzwijgen ook een neveneffect zijn van de zich voordoende discriminatie, een effect van de onverschilligheid van de buitenwereld en het gebrekkige oplossingspercentage van eerdere gevallen, of een reactie daarop, een zogenaamd 'coping mechanisme'. Uit de sociale psychologie over discriminatie-ervaringen weten we dat mensen geneigd zijn om hun ervaringen weg te drukken om zo hun positieve zelfbeeld te kunnen handhaven.⁸ In dit verband merkte de Amerikaanse racisme-onderzoeker David Theo Goldberg het volgende op:

'As coping mechanisms, those made minorities in turn either often ignore the humiliations so as not to extend by confronting the pain they cause or avoid situations, environments, and places where the humiliations are likely to manifest or be experienced especially acutely. Avoidance and evasion (...) become reinforced both by the society at large and by those humiliated and abused, and subjected to racism'⁹. ('Deze tot minderheden gemaakte mensen negeren vaak de vernederingen om de pijn die het veroorzaakt niet langer te hoeven voelen of zij mijden situaties, omgevingen en plaatsen waar de kans op zulke vernederingen zich voordoet en het meest gevoeld wordt. Vermijding en ontwijking (...) worden versterkt zowel door de samenleving als door degenen die vernederd en beledigd worden en onderworpen aan racisme').

---

⁸ cf Ruggerio & Taylor 1997 in *Journal of Personality and Social Psychology* 72 (2)p. 373-389.

⁹ D. Goldberg, 'Racism in Orange: Afterword', in: P. Essed & I. Hoving, *Dutch Racism*, Rodopi, 2014:411.